

Schmidt Éva gyűjtési módszereiről a felső-kazimi oktatóanyag alapján¹

KACSKOVICS-REMÉNYI Andrea – SIPOS Mária

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest
remenyi.andrea@nytud.hun-ren.hu, sipos.maria@nytud.hun-ren.hu

*Azok a népek, melyek nem rendelkeznek
gazdag régészeti forrásokkal és korai írásbeliséggel,
csak a nyelvükön keresztül tudják megismerni a múltjukat.*
Schmidt Éva²

*Az egész beszélgetés sikere azon múlik,
mennyire vagy képes odafigyelni a másokra.*
(Tóth 2011: 148)

1. Bevezetés

Schmidt Éva 1991 nyarán tekintélyes mennyiségű szöveget gyűjtött egy 20 éves hanti lánytól, Anasztaszija Alekszejevna Moldanovától.³ Amint az adatközlővel ezt előre egyeztetette, a gyűjtött szöveget oktatási célokra szánta, és fénymásolatban már a kilencvenes évek elején is több tanítványának küldött belőle. A munka mind etnológiai, mind nyelvészeti szempontból igen értékes anyagot eredményezett. Ennek a gyűjtésnek mintegy felét Schmidt Éva mintaszerűen feldolgozta, gyakorlatilag közlésre készítette elő. A szöveg 2025–2026 folyamán kétféle formában lesz elérhető: egyrészt készül egy hagyományos kötet a gyűjtés maradéktalanul feldolgozott részéből, amelynek szerkezete hűen követi Schmidt Éva elképzeléseit,⁴ másrészt hanganyaggal együtt meg fog jelenni a Schmidt Éva Archívum honlapján is.⁵

¹ Írásunk az ELKH Kiemelt Téma pályázatán elnyert SA-106/2021 számú projekt keretében készült.

² Csepregi Márta fordítása, lásd a 4. számú lábjegyzetet.

³ A gyűjtésben megfigyelőként részt vett Oszkó Beatrix és Ruttkay-Miklián Eszter is.

⁴ Az SA-106/2021 számú projekt keretében.

⁵ Az NKFIH 2020-2.1.1-ED-2021-00189 számú projekt keretében.

Írásunk célja feltárni, hogy (a) a szövegből rekonstruálható gyűjtési módszerek hogyan írhatók le a nyelvészeti terepmunka, a nyelvjárásgyűjtés, az interjúkészítés stb. módszertanának tükrében; (b) ez a gyűjtés Schmidt Éva dokumentálásról való gondolkodásában milyen helyet foglalhat el.

Cikkünkben elsősorban nyelvészeti és kommunikációs szempontból tárgyaljuk a gyűjtés módszertanát. Ugyanakkor tisztában vagyunk azzal, hogy e terepmunka jellemzése a néprajz tudománytörténetének ismerete és etnográfiai szempontok érvényesítése nélkül nem lehet teljes.

1.1. A szöveg jellemzése

Tartalmi szempontból a négy és fél szöveg 188 változatos hosszúságú fejezetből⁶ áll, és a hanti univerzum leírását tűzte ki célul. A szövegek a természeti környezet nagyon sok elemét mutatják be a természeti erőktől, az állatok különböző csoportjaitól a növényekig, kiegészítve az ezekhez kapcsolódó szokásokkal, mesékkel, történetekkel.

A fejezetekből 95-nek van magyar fordítása. A hanti szöveget összesen 384 jegyzettel egészítette ki Schmidt Éva, a magyar fordításokhoz pedig 102 kiegészítést fűzött.⁷ A feldolgozás tehát négy részből áll: a gyűjtőfüzet jobb oldalán olvasható a hanti lejegyzés, bal oldalán pedig a szöveghez fűzött, számozott kommentárok. A magyar fordítás külön lapokra készült, az ehhez tartozó, számozott kommentárok pedig szintén külön köteggént vannak meg.

Nyelvészeti szempontból a gyűjtés sok jellemzője a műfajból fakad: folyamatos, alapjában véve spontánbeszédnek tartható, változatos terjedelmű, leíró részekből álló anyag, helyenként folklórszövegekkel kiegészülve, amelyek általában (állat)mesék, de előfordul például dalocska is. Dialektológiai szempontból az északi hanti nyelv kazimi dialektusának felső-kazimi alnyelvjárását képviseli. Szociolingvisztikai aspektusból mindaz elmondható róla, ami a hanti mint kisebbségi nyelv 20. század végi helyzetéből adódik: a nyelv több szintjén érzékelhető a többségi orosz nyelv hatása. A szöveg jellemzői az adatközlő adottságaival is összefüggésben vannak: hantitudása biztos, a szöveg a szintaxis és a szókincs tekintetében is változatos. Moldanova nyelvhasználatában néhány egyedi jelenséget, valamint gyermeknyelvi szavak vagy jelentések gyakori használatát is megállapította a gyűjtő.

Schmidt Éva általában idősebb adatközlőkkel dolgozott. Ennek a nyelvjárásgyűjtésben egyébként ismert és indokolt stratégiának (Chambers – Trudgill

⁶ A felvétel audiokazettákra készült, jelzetük: 91.Б-Я.5/А-tól 91.Б-Я.9/А-ig.

⁷ Az összes számszerűsített adatért Schön Zsófiát illeti a köszönet, aki a szöveg ELAN-feldolgozását végzi.

2004: 29) a kutató specifikusan az obi-ugorok történelmében rejlő okát fogalmazza meg, lásd alább (Schmidt 2001).⁸

Az alábbi írás nem egy esetlegesen kiválasztott gyűjtés részletes bemutatása. A szóbanforgó anyag jelentőségét főként az adja meg, hogy Schmidt Éva a későbbiekben nem készített ilyen jellegű vagy részletességű feldolgozást prózai szövegekből.⁹ Vagyis az A. A. Moldanovától 1991-ben felvett szövegek (a továbbiakban: Moldanova-szövegek) fordításának, jegyzetelésének metodológiája megkerülhetetlen a későbbi hagyaték-feldolgozás során.

1.2 A dolgozat felépítése

A továbbiakban először [2] felvázoljuk, hogy a gyűjtés célja Schmidt Éva tudományos gondolkodásában hogyan jelenik meg, illetve összefoglaljuk a kutatónak az obi-ugor archiválásra kidolgozott tervét. Majd [3] áttekintjük a gyűjtés jellemzéséhez szükséges fogalmakat, vagyis az interjútipusokat és a hozzájuk tartozó kérdésfajtákat. Ezután [4] sorra vesszük a Moldanova-szövegek gyűjtésére jellemző módszertani megoldásokat. Majd [5] bemutatjuk a szövegfeldolgozás jellemzőit. Végül [6] az írást összefoglalás zárja.

2. Schmidt Éva az obi-ugor gyűjtések céljáról és módszeréről

Az obi-ugor nyelv és kultúra dokumentálásáról vallott nézeteit a kutató az általa megtervezett obi-ugor archívum részletes leírásában fejtette ki (Schmidt 2001, Schmidt et al. 2001)¹⁰. Az írás az azonnali dokumentálás és archiválás szükségességének drámai felismeréséből fakadt:

Világos, hogy az a kultúra, mely évezredek során természetes úton kifejlődött, a nyelvvel és hagyományos információs alappal együtt viszonylagos teljességben már csak legkésőbb az 1940-es évek elején született nemzedéknél van meg. Ha ez az információ most eltűnik, elvesz az etnikum információs alapja (Schmidt 2001).

A tervezetben a dokumentálás folyamata a gyűjtéstől az archiválásig a hanti és a manysi népek történetének, valamint kulturális és szociolingvisz-

⁸ A cikk írása idején folynak a Schmidt Éva Könyvtár sorozaton belül annak a kötetnek a munkálatai, amely a kutató nem folklorisztikai tárgyú munkáit gyűjti egybe. Az eredetileg oroszul megjelent cikkeket Csepregi Márta fordította magyarra, és ő bocsátotta rendelkezésünkre cikkünk megírásához, amit ez úton is megköszönünk.

⁹ Jelenlegi tudásunk szerint korábban elsősorban énekes folklórt gyűjtött, és prózai gyűjtései is inkább folklór műfajok voltak.

¹⁰ Az írásokat nem zárja hivatkozásjegyzék, ami arra enged következtetni, hogy a tervezet Schmidt Éva teljes egészében maga alkotta meg.

tikai kondícióinak maximális figyelembe vételével, a legapróbb lépésekig ki lett dolgozva (ld. az alfejezetek címeit: *Ki? Honnan? Kitől? Mit? Mivel? Kinek? Minek?*). A tervezet középpontjában az az együttműködés áll, amelynek a tudomány és az etnikus információk hordozói, gyűjtői és feldolgozói között kell létrejönnie az eredményes terepmunka érdekében, illetve később az archívum optimális működése végett. Noha a megőrzött tudásanyag a későbbiekben nyilvánvalóan sokféle feladatot betölthet, Schmidt Éva kiemelten fontosnak tartotta, hogy a hantik önazonosításának alapját is biztosíthatja.

2.1. A dokumentálás specifikumai

A terv részletesen leírja, hogy a tradicionális tudás (Schmidt Évánál: etnikus információ) átörökítésének módja miként változott meg a 20. század nagy társadalmi és gazdasági fordulatainak következtében. A gyűjtést azért tartotta sürgetőnek, mert a legjobb adatközlők már idősek voltak: a hagyományos életmód szétzilálása után az ipartelepítés, a gazdálkodás és a települések átszervezése, az internátusi oktatás általánossá válása folytán a fiatalabb nemzedékek már kevésbé vettek részt a tudásanyag továbbhagyományozásában.

A kutató pontosan látta az etnikus információk továbbhagyományozásának újabb műfajait, formáit és motivációit is.

Mások (...) élettapasztalatukat új eszközökkel hátra akarják hagyni „a történelemnek”, vagy előadói képességeiket akarják megmutatni, s maguk keresik a kutatót, riportert. A legjobbak a mester attitűdjét veszik fel, de megválogatva a tanítványt: csak megbízható személyeknek magyaráznak és adnak elő (Schmidt 2001).

A Moldanova-szövegek esetében az elsődleges cél nem a tudás hantik számára történő megőrzése volt. Ruttkay-Miklián Eszter különböző korszakokat állapított meg Schmidt Éva munkásságában: ezek alapvetően a célközönségben különböztek (azzal is nyilvánvaló összefüggésben, hogy Schmidt Éva hol tartózkodott és dolgozott), de mindez természetesen befolyásolta a feldolgozás módját és nyelvét is (Ruttkay-Miklián 2022: 65). Az írásunkban tárgyalt terepmunka ilyen értelemben nem tartozik Schmidt Éva prototipikus gyűjtéseihez. A Moldanova-szövegeket kimondottan oktatási célokra szánta: készüljön egy enciklopédia-szerű szöveganyag a hanti élet és természeti környezet legfontosabb vonatkozásairól hanti nyelven, magyar fordítással, magyarázatokkal, hogy a közeljövőben (azaz az 1990-es évektől) érkező diákok és kutatók a legfontosabb ismereteket hanti nyelven sajátíthassák el.

Az alapvető eltérés ellenére az 1991-es Moldanova-szövegek és a 2001-es tervezet közti különbséget érdemes megvizsgálni módszertani szempontból.

2.2. A gyűjtési módszer

Fent említett művében (Schmidt et al. 2001) a kutató egyértelműen a szótári alapú gyűjtést tartotta optimálisnak a nyelvi-kulturális információk megörökítésére. Ez a hanti nyelvre nézve a gyakorlatban azt jelenti, hogy a gyűjtő a hanti nyelv dialektológiai és etimológiai szótárából (DEWOS = Steinitz 1966–1991)¹¹ a releváns szócikkeinek címszavát megadja stimulusként, és az adatközlőt hagyja szabadon gondolkodni, asszociálni és beszélni. Ez a módszer – olyan volumenű szöveg birtokában, mint amelyet a szótári szócikkek lekérdezése eredményez – nézetei szerint elvezet a beszélők tudásához. Ez az alaposan átgondolt módszer szolgált később alapul Ruttkay-Miklián Eszter színjai gyűjtésének (Ruttkay-Miklián 2011),¹² valamint a Schmidt Éva által elkezdett többi hasonló gyűjtésnek is. A gyűjtés koncepcióját a tervezethez kapcsolódó Függelékben a következőképpen adja meg:

Az „extrém” program koncepciója különbözik a terepi anyag „akadémiai” lexikológiai gyűjtésétől:

- a szócikkekben a szavak jelentése mellett részletesen ki kell fejteni a fogalmat úgy, mint az értelmező szótárakban,
- dokumentálni kell az adatközlő *természetes asszociációs szféráját* is.

A tudományos lépések (például a szemantikai mező és a képzett szavak lekérdezése) sorban a következő feladat. Az egyik legfontosabb cél: minél több *megszakítás nélküli spontán beszéd* felvétele. Az információs gyűjtemény neve lehet „Beszélgetés a szókincsről”, de ez ugyanakkor a különböző lokális csoportok *enciklopédikus világnézetének* rögzítése is. (Schmidt et al. 2001 – eredeti kiemelések).

¹¹ A manysi esetben a gyűjtés alapjául a Munkácsi – Kálmán-szótár (1986) szolgált.

¹² „A feldolgozandó anyag egyelőre egyedülálló a hanti nyelv kutatásában. Egy, a Szinja folyó mentén használt nyelvjárást beszélő asszony, Róza Makarovna Rohtimova (szül. Taligina) magyarázza és kommentálja saját nyelvén a hanti nyelv jelenleg legteljesebb szótárát. E szótár (Wolfgang Steinitz *Dialektologisches und Etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*. Akademie Verlag, Berlin, 1966) tartalmazza a készítéséig publikált hanti szövegeket, a gyűjtések helyszíneinek megfelelően a lehető legszélesebb nyelvjárási skálából. Színjai szövegeket azonban alig publikáltak (maga Steinitz gyűjtött, illetve jegyzett le 1935-ben), így a szótár színjai adatokban, példákban hiányos. (...) A lejegyzett anyag több szempontból hasznosítható. Az értelmező szótáron túl a szöveg nyelvészetileg mint élőnyelvi szöveg, néprajzi szempontból mint tematikus adatbázis használható fel.”

E módszer kidolgozásához vélhetőleg tapasztalati alapot szolgáltatottak mások mellett az 1991-es Moldanova-szövegek. E gyűjtésben a stimulust nem egymástól szemantikailag független szótári címszók, hanem előzetesen csoportosított nagyobb kategóriák jelentik (pl. természeti erők, állatok, ezen belül pl. erdei állatok, madarak). A sorra vett témák részben előzetes megbeszélésen alapultak, részben a beszélgetés gondolatmenete alakította őket.

Noha írásunk elején kimondtuk, hogy etnográfiai szempontból nem tervezzük a gyűjtési módszer értékelését, egy megjegyzés erejéig érintjük ezt a tudományterületet is. Habár Schmidt Éva nem használja a *folk science*, *folk knowledge*, *folk biology*, *népi taxonómia*, *hagyományos tudás* stb. fogalmakat, a 2001-es írás bizonyos pontjait nyilvánvalóan ennek a fajta tudásnak a respektálása motiválta. A népi tudás kutatásán belül külön területet képvisel a környező világ sokféleségének megragadását, illetve az élővilág osztályozását vizsgáló *folk biology*, *folk taxonomy* (Atran 1999). Ennek nagyon sokféle, környezethez, kultúrákhoz szorosan kapcsolódó szempontja lehet (ehető, vadászható, természetesítő, tenyészthető stb.). Arra, hogy a kérdések feltevésének módját ez az érdeklődés is befolyásolja, az említett gyűjtési tervben az alábbi részlet tanúskodik:

Lekérdezéskor először arra kell törekedni, hogy az adatközlő adja meg a fogalom meghatározását vagy különböző jellemzők alapján történő besorolását (például meg kell kérdezni „mit jelent...?” aztán „milyenek szoktak lenni?”, „és ezen kívül még milyenek?”) és az ő rendszere alapján kérdezni tovább, mivel maga a gondolkodás, világszemlélet megismételhetetlen értékkel bír (Schmidt 2001).

3. Interjútipusok és kérdésfajták

A terepmunka módszertani leírásaiban általában¹³ nem szerepel olyan feladat, amelyet Schmidt Éva adott hanti adatközlőjének, azaz a kisebb témák

¹³ Chelliah és de Reuse monográfiájában (2011) a terepmunkákon tradicionálisan gyűjtött műfajok között szerepelnek az alábbiak: Creation stories or myths; Folk stories or fairy tales; Genealogies; Legends; Parables, sayings, proverbs, riddles, and jokes; Ritual ceremonial texts or prayers; Procedural texts such as: how to cook X, how to build or make X, how to catch X...; Songs; Poems; Plays. A nem hagyományos témákra pedig a következő példákat hozza: Anecdotes; Life experiences (...); Biographies or autobiographies; Stories about professional activities; Descriptions of pictures or video-clips; News broadcasts from radio or TV; Tapes with messages; Letters, good wishes (...); Re-tellings of stories; Religious or moralizing sermons; Conversations; Any kind of

megadása nyomán elmondandó narratíva. A végeredmény olyan, a hanti kultúrát és környezetet leíró szövegek füzére, amelyek irányított interjúhoz hasonló szituációban keletkeztek.

A beszéd kutatás megkülönbözteti azokat a beszédproduktókat, amelyek tervezettek, és amelyek valóban spontán módon jönnek létre. Mivel a tervezettség mértéke és megvalósulása többféle lehet, Wacha megkülönböztet (a) spontán, kötetlen beszédet, (b) felolvasást, (c) reprodukív vagy interpretatív beszédet, valamint (d) fél-reprodukív beszédet. Alapvető különbség a kötetlen beszéd és a felolvasás között van (Wacha 1974: 209).

Az interjú műfaja kommunikációs szempontból a monológ (narratíva) és a dialógus sajátos keveréke. Gósy meghatározása szerint narratívának tekinthető az, amikor a beszélő egy vagy több témáról beszélgetőtárs nélkül közöl szöveget. A prototipikus dialógust pedig az jellemzi, hogy két személy felváltva osztja meg gondolatait, méghozzá egymás közléseit figyelembe véve (Gósy 2009: 71–72). Interjú esetén a két beszélgetőtárs szerepe nem egyforma. Az interjúkészítés eredményessége abban nyilvánul meg, hogy az egyik beszélőnek sikerül a kívánt tartalmak előadására rábírnia a másikat.

3.1. Az irányított interjú

A Moldanova-szövegeket tematikus / félig strukturált / irányított interjúk eredményének tarthatjuk. Ilyen interjúk során a kérdések előre meghatározott, illetve egyeztetett témakörben mozognak (Kiss 1995: 43, Géring et al 2019). Ez a fajta gyűjtés több tudományterületen használatos, és a meghatározások, ajánlások stb. meglepően egy irányba mutatnak, csak kisebb különbségeket lehet köztük felfedezni.

Iványi (2009) egy nemzetközi projektről¹⁴ számol be, amelyben több tudományterület szakértői, nyelvészek, politológusok, szociológusok együtt dolgoztak ki irányelveket a hatékony interjúkészítéshez. Ennek megvalósulásához kívánatosnak tartották, hogy ne előre, szigorúan lefektetett kérdések sora határozza meg a beszélgetést. Az interjúkészítő adjon teret a téma rugalmas alakulásának, tegye lehetővé az elkalandozást, történetek, adomák közbeszúrását, és a kérdések lehetőleg igazodjanak az interjúalany gondolatmenetéhez.

non-traditional literature, songs, poems, plays, sayings, proverbs, riddles, or jokes (Chelliah – de Reuse 2011: 425).

¹⁴ PARADYS (Participation and the Dynamics of Social Positioning) 2001–2004. A projekt keretében a géntechnikai szabályozások döntéshozó mechanizmusa során fellépő kommunikációs folyamatokat vizsgálták.

A McClatchey által felsorolt módszerek lényege az, hogy az adatközlő befolyásolása nélkül elicitálják a vizsgált kategorizálást (2012: 288–294). Közülük egy hozható rokonságba a Moldanova-szövegekben megfigyelhető módszerrel, de ez is csak érintőlegesen. McClatchey javasolja egy bizonyos konkrét tárgy vagy szerszám bemutató leírását, mivel egy általánosabb kategória bemutatása nehezebb lenne (McClatchey 2012: 289), vagyis egy entitás bemutatása a feladat. A lényegi eltérés azonban az, hogy McClatchey konkrét, jelen lévő, kézzel fogható tárgy leírásáról beszél, a Moldanova-szövegek az élővilág egy-egy ismert, de jelen nem lévő elemét mutatják be, ami az asszociációknak is nagyobb teret enged.

Claire Bower, a terepmunkában igen nagy tapasztalatokkal rendelkező kutató kevésbé leíró feladatokat, inkább nagyobb szellemi aktivitást és kihívást igénylő szituációkat javasol (pl. problémamegoldás, erkölcsi véleményalkotás) a félig strukturált interjúk készítéséhez (Bower 2008).

A népi tudás (folk science, ezen belül folk biology¹⁵) lekérdezésére is terjedelmes mennyiségű módszertani irodalom ad útmutatást. Mivel a Moldanova-szövegek gyakorlatilag a hantikat körülvevő világot célozzák meg, bennük az állatok, növények, továbbá a természeti jelenségek bemutatásával, a népi tudás lekérdezésére kialakult módszerek és ajánlások is relevánsak. Tartalmilag az elicitáció az állatok esetében lehetne jól kidolgozott, amint ezt egy évtizedekkel ezelőtti kérdőív is mutatja (Thomas 1992: 521–556). Schmidt Éva gyűjtésében azonban a felsorolt kérdések nem szisztematikusan, hanem alkalmoszerűen fordulnak csak elő – követve azt az elvet, hogy a beszélő asszociációnak kibontakozását kell segíteni.

3.2. Kérdésfajták és ösztönzés

Az interjúk eredményessége nagyon sokban a kérdések jellegén és megformálásán múlik, ezért a kérdésfajtákkal szinte mindegyik metodológiai munka, illetve fejezet foglalkozik.¹⁶ Számos alpmű hivatkozik Mann kategorizá-

¹⁵ „Folk biology is the cognitive study of how people classify and reason about the organic world” (Atran 1999: 316).

¹⁶ Áttekintésünkben az újságírás interjúkészítési módszertanával azért nem foglalkozunk, mert az alaphelyzetben lényegi különbséget látunk. Míg a nyelvészeti terepmunka során az interjúkészítést minimum közös értékek mentén való gondolkodás és jó esetben felismert érdekazonosság alapozza meg, a zurnalisztikában az újságíró és az interjúalany között ez nem feltétlenül áll fenn. Ugyanakkor érdekes felfedezni az egyezéseket a kérdésfajták megítélésében az egyik széles körben használt kézikönyv idevágó fejezete alapján: „A jó kérdések arra ösztökélik az interjúalanyt, hogy ő beszéljen, ne a riporter. Rövid, egyszerű, érthető kérdésekkel kell megnyitni az utat a beszélő előtt, olya-

lására (Mann 2016: 123). Ennek magyar fordítása elérhető Géring és szerzőtársai kutatómódszertani segédletében (Géring et al 2019: 16/45), ezért magyar fordításban tőlük idézzük.

Kérdések típusa	Példák
Nyitó kérdések (interjú elején)	<i>Tudna nekem arról beszélni, hogy...</i>
Bevezető kérdések (új téma felvezetésekor)	<i>El tudná magyarázni, mit ért az alatt, hogy...</i>
„ Follow up ” – továbbvivő kérdések (további információ közlésére ösztönzés)	Ez lehet bólogatás, elhangzott fontos szavak ismétlése, „ühüm” típusú közbeszólás vagy: <i>Azt mondja, hogy... Tudna esetleg még többet mondani arról, hogy...</i>
Ellenőrző, reflektáló kérdések (ha a kérdező bizonytalan az elhangzott választ illetően)	<i>Pl.: Nem kap tanácsot, támogatást a tanári szobában?</i>
Puhatolózó kérdések (részletek és példák szerzése céljából)	<i>Körül tudná még pontosabban írni, hogy mi történt?; Erre tudna más példát is mondani?</i>
Pontosító kérdések (még több részlet kinyerése céljából)	<i>Mit tett, amikor azt érezte, hogy...?; Hogy történt pontosan...?</i>
Direkt kérdések (az interjúalany saját nézeteire, véleményére vonatkozik)	<i>Pl.: Kapott valaha pénzt azért, mert jó jegyet kapott?; Amikor a versenyt említette, a sportra gondolt, vagy inkább a verseny destruktív (romboló) formáira?</i>

nokkal, amelyeket nem lehet elintézni igennel vagy nemmel. – Kerüld az eldöntendő kérdéseket. – Az előbbiekből következik, hogy az esetek túlnyomó részében az olyan kérdések, amelyekre igennel és nemmel lehet válaszolni, egy interjú során nem célravezetők” (Tóth 2011: 143). Ugyancsak tanulságos a szórakoztató, közérthető stílusban megírt tankönyvben az interjúkészítés fortélyait bemutató alfejezetek címeit áttekinteni, amelyek a tudományos célú interjúkészítésben is értelmezhetők: „Egyszerű, nyílt végű kérdések – Egyszerre csak egyvalamit kérdezz – Kerüld a hosszú kérdéseket – Ne használj állítást kérdés helyett – Ne add a szájába a saját szavaidat – Vigyázz az általánosítással – Ragaszkodj a válaszhoz – Kétkeljedj – Ha nem érted, kérdezd meg – Kutasd az anekdotákat – Nem te vagy a sztár – Ne csak azt halld meg, amit hallani akarsz – Ne tudálékoskodj – Tartsd meg magadnak a véleményed” (Tóth 2011: 143–146).

Indirekt kérdések (mások nézeteire, véleményére vonatkozik)	Pl.: <i>Mit gondol, más tanulók hogyan tekintenek az érdemjegy alapú versenyre?</i>
Strukturáló kérdések (váltások, szakaszok jelzésére)	Új téma esetén: <i>Átmehetünk most már a...?</i>
Interpretáló (értelmező) kérdések (az interjúalany álláspontjának verbalizálására)	Pl.: <i>Akkor ezt úgy érti, hogy...?; Jól értem, hogy azt érzi, hogy...?; A „...” jól írja le, amit kifejezett?</i>

1. táblázat

Kérdéstípusok példákkal Mann 2016: 123 szerint (Géring et al. 2019: 16/45)

Mann kérdéstípusozása a kérdés és az elhangzó / elhangzott szöveg relációjából indul ki, egy másik típusú felosztás inkább a kérdések nyelvi megformálására és a várható válaszra koncentrál. Több metodológiai, illetve gyakorlati mű megkülönbözteti a kérdéseken belül a zárt (eldöntendő) és nyitott (kérdőszavas) kérdéseket. Az előbbiek sokkal direkterek, céljuk elsősorban az információszerzés, egyértelműsítés stb.), míg a kérdőszóval kezdődő kérdések természetüknél fogva hosszabb, kifejtettebb választ igényelnek. A *Miért ...?* kérdőszóval kezdődő kérdések kicsit eltérnek a többitől, hiszen nem egy-egy körülményt (idő, hely) adnak meg, hanem összefüggések keresésére is készíthetők a beszélőt (Comrie – Smith 1977, Csákvári et al. 2017).

Sunstein szintén két kérdésfajtát különböztet meg: „closed-ended és „open ended” (kb. lezáró és nyitott végű) kérdéseket, azonban nála a határ másutt húzódik. Nézete szerint az eldöntendő kérdések mellett az alapinformációra kérdezők (*Mi a neve a szülővárosának? Hol állomásozott a háború idején? Mikor érkezett a családja az Egyesült Államokba?*) sem ösztönöznek mesélésre, vagyis a kérdőszóval kezdődők sem feltétlenül célravezetőek. Az olyan jellegű kérések és kérdések, mint például: *Meséljen a bányában szerzett tapasztalatairól! Milyen érzés volt hátra hagyni a családját?* sokkal inkább ösztönzik hosszabb válaszra az interjúalanyt (Sunstein 2019: 11).

A kérdések kategorizálása mellett az empátiás odafigyelés különféle megnyilvánulásait is felsorolják tankönyvükben Csákvári és szerzőtársai (2017). Ezek szintén a társalgás irányításának eszközei: lényegében a konzultáció zökkenőmentességét, továbbhaladását támogató visszajelző közlések, olyan válaszviselkedések, melyek nem fejeznek ki semmi különöset. Arra szolgálnak, hogy a beszélőpartner folytassa a mondandóját, biztosítsák a beszélgetés folytonosságát (pl. *Mondja csak. Értem.*). A minimális ösztönzés megerősítés lehet a beszélőpartner részére ahhoz is, hogy részletesebben fejtse ki mondan-

dóját (Csákvári et al. 2017: 37–38). Ugyancsak az empátiás odafigyelés eszközeként szerepel az idézett műben a bátorítás, átfogalmazás vagy összefoglalás, de ez utóbbiak a tárgyalt szöveggyűjtés vizsgálatában nem relevánsak.

4. A Moldanova-szövegek gyűjtésének metodológiája

Az alábbiakban azt tekintjük át, hogy Schmidt Éva hogyan alkalmazta a kérdéstípusokat a minél eredményesebb interjúkészítés érdekében. Alapjában véve a terepmunkás igyekezett háttérben maradni, és csak rövid megszólalásokkal befolyásolni a beszélgetés menetét.

4.1. A kérdéstípusok alkalmazása

Mann kérdéstípusai néhány kivétellel megfigyelhetők a Moldanova-szövegekben. A nyitó kérdések vélhetőleg a magnó bekapcsolása előtt hangzának el, az interpretáló kérdések pedig nem jellemzőek. Minden olyan kérdésfajta megtalálható azonban, amellyel a kutató a narratíva tartalmát befolyásolni tudta, pl. témát bevezető kérdés (1), ellenőrző, reflektáló kérdés (2), puhatózó kérdés (3), strukturáló kérdés (4):

- (1) *Napnyugta után mit nem szabad csinálni?* (HU-12)¹⁷
- (2) *Éppenséggel a Szent-városi bácsika?* (HU-10)
- (3) *A felső égben még ki van?* (HU-3)
- (4) *És a szél ... hány[féle] szél van?* (HU-18)

Ha a kérdésre adandó válasz felől közelítjük meg a terepmunkás megnyilvánulásait, elmondható, hogy zárt vagy eldöntendő kérdésből kevés van (5), és ezek egy részének pragmatikai szerepe felhívás is lehet (6):

- (5) *(– És a húását eszik <pass>?)*¹⁸ – *A rókahúst nem eszik <pass>, nem, nem.* (HU-70)
- (6) *(Neki nincs meséje?) – A rókát én ... én nem tudom. [Hogy] a rókának van meséje vagy sem, nem hallottam.* (HU-69)

A kutató kérdéseinek túlnyomó többsége kérdőszóval kezdődő, nyitott kérdés, ezek többségében sejthető, hogy konkrét dologra kérdez (7–8):

¹⁷ A hanti szövegből nem idézünk, a magyar fordításra a „HU” rövidítés utal. A jegyzeteket („comm” rövidítés) megkülönböztetjük aszerint, hogy a hanti (KHA) vagy a magyar (HU) szöveghez tartozik-e. Ennek értelmében a következő rövidítés, (KHA-1/comm5) így oldható fel: a hanti lejegyzés 1. oldalához fűzött 5. számú kommentár

¹⁸ A példákban – az eredeti lejegyzést követve – Schmidt Éva megszólalásai kerek zárójelben szerepelnek.

- (7) (*– Napnyugta után mit nem szabad csinálni?*) – *Kopácsolni nem szabad, varrni nem szabad, incéernát csinálni nem szabad, énekelni nem szabad, füttyülni nem szabad.* (HU-12)
- (8) (*– És mit kell csinálni, ha a „tunguz” beleköt [az emberbe]?*) – *Ha „tunguz” jön... te imádkozz. Ha otthon van medvéd, a medvéhez imádkozz. A Szent-városi bácsikát hívjad. Ők [a „tunguzok”] félnek igazán csak a szellemtől. Akkor eltakarodnak.* (HU-10)

Amikor Schmidt Éva *Miért...?* kezdetű kérdéseket tesz fel, rendszerint akkor is számára korábbról ismert ok-okozati kapcsolatokra kíváncsi. Jellemzően hiedelmeket mondhat ki segítségével (9):

- (9) (*Miért kér a Tűzasszony világoskék kelmét?*) – *Miért kér a Tűz asszony világoskék kelmét? [Így] léteben te Tűz asszonyt gyújtasz. Neki van [egy] saját világoskék láng-magja. Ő vágyik hát a világoskék kelmére. És ezért világoskék kelmét is adnak<pass> [neki].* (HU-34)

Emellett az állatokra vonatkozó kérdések között sejthető, hogy konkrét elképzelések felé akarta terelni a beszélgetés menetét, ezekben az esetekben meg is kapta az állatok hasonlóságára vonatkozó elképzelést a válaszban. A népi taxonómia iránti érdeklődésére több ponton is fény derül (10) (11) (12):

- (10) (*– És a [nyúl] farka miért rövid?*) – *A farka? A farka rövidegért, [az] azért [van], [mert] a rénszarvas<dim> az ő rokona. A rénszarvasoknak is rövidek a farkaik<dim>, a jávornak szintén. A farkaik<dim> tisztára egyformák. Aztán a medvéé is. A farkaik tisztára egyformák. Ők rokonok. Rokonoknak számítanak.* (HU-64)
- (11) (*– Ő miért kutya formájú, a farkas?*) – *A farkas? Az szintén kutya <dim>, az ő rokona. Régen nekik egy legöregebb[?] apjuk volt bizonyára. Én [azt] gondolom. Ezért egyformák hát.* (HU-68)
- (12) (*– A coboly milyen állat rokona?*) – *A coboly, az rokona a macskának. Ami a macska, az a coboly. (Az) mindenképp egy állatnak ... egy állatként vannak. Csak a macska az embernél él, a coboly, ő csak erdővidéken él. A coboly, az szintén a Kazimi Úrnő ... Úrnő asszony alakja. A „Szent köves, szentséges köves anya” alakja, a szellemnagyanya alakja. A macska úgyszintén. Ők, a macska és a coboly ... csak a szőreik ... az alakjaik egyformák, a szőreik másfélék [tkp. többfélék]. Mindenképp egy vércseppek [= rokonok]. Ennyi.* (HU-75)

Természetesen folytatásra, ösztönzésre is vannak példák (13):

- (13) (*– És kűræk, nincs ilyen madár?*) – *kűræk az nincs. A kűræk [nyílfarkú réce] az... – (A Kurikovok neve...) – A Kurikovok. – (Hát a szárnyas bácsi.) – Hát a szárnyas bácsi. – (Aha, az.) – kűræk nép, ... kűræk nép, én nem tudok erről. Erről én nem hallottam. Én csak a kűræk [nyílfarkú récét] ismerem. A nyílfarkú réce az réceforma madár.* (HU-50)

Emellett helyenként az interjú szinte dialógusba vált át, és pontról pontra végigkérdezi a gyűjtő, amire kíváncsi. Nyilvánvaló, hogy a kérdéstípusok ilyen hajlékony, rugalmas alkalmazása nemcsak jó kommunikációs érzéket, hanem kiváló nyelvtudást is megkíván (14):

- (14) (*És hogyan? Várj csak, ... a medve ha nem kerül az ember házába, a lelke tán nem is megy fel?*) – *A lelke ... magától később [ha] Kaltes [istennő] rendelte korában magától valahol elpusztul, a lelke felmegy bizony... felmegy a lelke. – (És az ember által elejtett medve is?) – Az ember [által] elejtett „fiúcska” ugyanúgy, a medve ugyanúgy felmegy.* (HU-26)

A gyűjtő terelő kérdése esetenként nem vezet eredményre (minden bizonytalansággal a fajok dürgése mint sajátos állapot és a sámánrévülés közötti hasonlóságról szeretett volna hallani). Az előzményekben Moldanova már beszélt a fajokról, és a hasonlóság konkrét felvetésére sem tér el saját gondolatmenetétől (15):

- (15) (...) *A fajdkakasok, fajd[tyúk]ok. Enni lehet, az[ok] jó állatok. – (És miért szokásuk dűrögni?) – szokásuk dűrögni, a fővényen ők... a fővényen szép jó kavicsocskák vannak, hát ott is dűrögnek. Kavicsot éve, kavicsot kaparva. – (Miért csinálnak így?) – Hát a fővény alatt kavicsok vannak. Nekik élvezetes a fővényen dűrögni. Ők fenyőtűt esznek. A fenyvesben is szokásuk dűrögni. Ugrálva járnak, játszva. Így is hívják<pass>: dűrögnek. Vörös áfonyát... – (Mint a sámán [ti. dűrégéskor a táncuk].) – Aha, tényleg. A fajdkakasok, fajd[tyúk]ok vörös áfonyát esznek, fekete áfonyát esznek, kék áfonyát esznek, fenyőtűt esznek. Fenyőtűt esznek, az – tél idején. Tél idején meg a fajdkakasok, fajd[tyúk]ok, nyírfajok nyírfabarkát esznek. Ennyi.*

5. A Moldanova-szövegek feldolgozása

5.1. A hanti szöveg szerkesztése

Schmidt Éva írásai arról tanúskodnak, hogy különös respektussal viszonyult az elmondott hanti szövegekhez: változtatásokat kizárólag indokolt esetben hajtott rajtuk végre.

5.1.1. Törlés

A módosítások egyik fajtája az elhagyás, szövegrészek törlése. Erre nagyon ritkán kerül sor. A csillagképek ismertetésekor a hagyományos hanti elnevezések közé bekerültek idegen, asztrológiai elemek, ezért ezt a részt Schmidt Éva – amint jegyzetben indokolja – kihúzta (16):

(16) Megjegyzés: a csillagok közt A. A. Moldanova felsorolta az asztrológiai csillagképeket is, osztjákra fordított nevekkal és értelmezésekkel. Az alábbiakban közlésének csak azokat a részeit adom, melyek valóban az osztják világgépet tükrözik. (HU-22/comm47)

5.1.2. Kiegészítés

Emellett a pótgyűjtések során rákérdezett további információkra is, amelyeket egy végleges változatra gondolva „MAGNÓ-INZERT” jelöléssel beszerkesztett az alapgyűjtés szövegébe.¹⁹

5.2. A gyűjtés jegyzetelése

A kéziratos füzetek világosan megmutatják a dokumentálás elveit: a kutató pontosan rögzíti a hanti beszélő által elmondottakat, a módosítások pedig a megbízható információk optimális közlését szolgálják.

A tárgyalt gyűjtés oktatási célokra jött létre. Ennek egyik megnyilvánulása a szöveganyaghoz fűzött nagyszámú magyarázat. Ezzel Schmidt Éva voltaképpen a finnugrisztikában megszokott hagyományokat (tárgyi és nyelvi magyarázatok) követte. A hanti lejegyzéshez elsősorban nyelvészeti magyarázatokat kapcsolt, a magyar fordításhoz pedig jellemzően olyan háttérmagyarázatokat fűzött, amelyek a hantik anyagi és szellemi kultúrájának a szöveg megértéséhez fontos részleteire világítanak rá.²⁰ A néprajzi témájú kommentárokból esetenként a gyűjtő saját ismereteivel pótolja azt, ami a szövegből nem derül ki, vagy ott tévesen, hiányosan szerepel.

¹⁹ A gyűjtés majdani internetes publikálása a felvétel sorrendjét őrzi meg, míg a kötet Schmidt Éva szerkesztési műveleteit fogja követni.

²⁰ Ebből a szempontból vannak hasonlóan feldolgozott gyűjtései: az 1980-as és 1982-es énekgyűjtésekhez ugyanígy készített jegyzeteket.

5.2.1. Nyelvi magyarázatok

A nyelvi kommentárok igen nagy mennyiségben vannak jelen a kezdeti fejezetekben. Ezekben a gyűjtőfüzet bal oldalán jóval sűrűbb szöveg található, mint a jobb oldali hanti lejegyzésen. Kezdetben ugyanis a hanti nyelvnek, illetve az adatközlő egyéni nyelvhasználatának számos olyan jellemzőjére kellett rámutatni, amelyek végig segítik az olvasót a befogadásban. A szöveg későbbi részeiben a nyelvi magyarázatok megritkulnak.

A kommentárok spektruma igen széles. Találunk hangtani (fonetikai, fonológiai) vonatkozásúakat (17–18):

- (17) A. A. Moldanova a *mŷj* 'mi' szó magánhangzóját gyakran illabiálisan ejti, miként mások is a Felső-Kazimon. A továbbiakban ez jelölve lesz: *mŷj* alakban. (KHA-1/comm5)
- (18) A. A. Moldanova a *jeŋta* 'kerek, gömbölyű' szó *ε*-jét sokszor olyan nyíltan ejti, hogy szinte *a*-nak hallatszik. (KHA-3/comm5)

A – következő példában morfológiai – tévesztést, nyelvbotlást, a megszo-kottól eltérő megformálást Schmidt Éva mindig észrevételezi (19):

- (19) Fr. *sām* 'szív' + (Px) + (lat) *mōst-* 'tetszik, megfelel; illik' = 'tetszik, kedvel'. A megszokottal ellentétben itt a *sām* 'szív' szó lat. helyett loc-ban áll. (KHA-65/comm1)

Frazeológiai egységeket szintén gyakran tárgyalnak a kommentárok (20):

- (20) fr. *sem* 'szem' + (Px) *pawətti* 'vet, dob' = 'tekintetet vet' (KHA-8/comm4)

Vannak szintaktikai vonatkozású megjegyzések is. Szószerkezetek magyarázata éppúgy jellemző (21), mint a mondat szórendjét tárgyaló (22–23):

- (21) Part.impf + [Px] + *-ən* (loc) – egyidejűséget kifejező participiumos szerkezet. Kb. mint magy. *jártában-keltében*. Fordítható *(a)mikor* kötőszós mellékmondat, *-ás/-és* képzős nomen actionissal, esetleg gerundiummal. Általánosító kijelentésnél a Px hiányzik. (KHA-1/comm16)
- (22) Az itt következő mondatok ún. „dative-movement”-es transzformációk: a Subj-Obj-Dat szerkezetű alapmondatból Dat1→Obj2, Obj1→Instr2 lesz, az így keletkezett mondat kerül Pass.-ba. (KHA-64/comm2)

- (23) Érdeemes megfigyelni ennek a mondatnak a szórendjét, mely jócskán eltér a szabályostól. A *ნოჯ* 'fel-, meg-' igekező távol kerül az igtől (bár az igei bővítmények máskor is állhatnak az igekező és ige közt). Az *აჟ* 'ajtó' elszakítva birtokosától, a *ჩის ჯოტ* 'régii ház'-tól, a szabályos ige előtti pozíció helyett az ige mögött áll. Az osztják szórend szabadabb, mint gondoljuk, de 3 változtatás egy mondatban már szokatlan. (KHA-8/comm3)

Különösen érdekesek a diskurzusjelölőkről szóló kommentárok, hiszen ezeknek nincs nagy irodalma az obugrisztikában (24):

- (24) *ლოპალ* 'mond(ja)' – elbeszélésben rendkívül gyakori tartalmas kötőszó, kb. „aszongya”. (KHA-5/comm7)

Emellett dialektológiai észrevételeket is találunk a jegyzetek között (25):

- (25) ა: *ჩაწლა*, *ჩაწლაა* 'rajzoltatik'. A *ჩაწლა* alsó-kazimi alak. (KHA-84/comm4)

Kimondottan gyakori, hogy az orosz nyelv (lehetséges) hatására is rámutat, ritkábban hangtani (26), gyakrabban szemantikai vonatkozásban (27):

- (26) *სისტამ* 'tisztá (fizikailag; szakrális szempontból)' – *ჩისტამ*: *č*, *č'* nem fonéma, az or. *чистый* analógiájára ejtődik. (KHA-76/comm6)
- (27) *ჩუვ* 'hosszú; távol(i); hosszan, sokáig' > *ჩუვათ* 'hosszúság'; postp: 'mentében, hosszában (főleg helyváltoztatást jelentő igékkel ~ or. *no*)'; 'nyomán, szerint'; *ჩუვათიანი* 'nyomán (postp)'. A *ჩუვათ*, *ჩუვათიანი* jelentésköre kb. azonos az or. *no* postp-val. (KHA-78/comm1)

A jegyzetek tabunyelvi jelenségeket is tárgyalnak (28) (29):

- (28) Moldanova a medve tabunévét általában *პიპი ევი(ე)* 'medve lány(ka)' alakban használja, ha hímről van szó, a megfelelője *პიპი პოჯიე* 'medve fiúcska'. (KHA-10/comm4)
- (29) *პიტი ვაჯ (აკი)* 'fekete madár (bácsika)' – tabuszó a *ჯოჯო* 'holló' helyett. (KHA-77/comm1)

Végül a következő két példa a már említett gyermeknyelvi jelenségekre mutat rá (30–31):

- (30) *anana!* indulatszó fájdalom esetén, kb. 'jaj'. Gyereknyelvben: 'bibi', pl. *jəšem anana tájəə* 'a kezem bibis', *anana + jiti* 'jön, válik' = 'meghal', *anana + werti* 'csinál' = 'megöl'. A. A. Moldanova állandóan e gyereknyelvi kifejezéseket használja, ami felnőttél elég meglepő. (KHA-5/comm10)
- (31) *kaki* 'madárka' – gyermeknyelvi szó bármilyen madárra (*kaki – aj nawrem jasəηη ʔsa təχləη wəjət*) (KHA-81/comm6)

A kommentárok egy része olyan adatokat tartalmaz, amelyek nem szerepelnek a DEWOS-ban sem (Steinitz 1966–1991) (32–33):

- (32) *kūr* 'láb (asztalé, szané stb. is); lábbeli' – pl. *kūrηəlan nəχ eηχəlan tīw pənalən!* 'vesd le a cipőidet, tedd ide!'. *əqmətti kūr* 'felöltő lábbeli' = 'lábbeli'. (KHA-73/comm5)
- (33) A *ələηəptəti* (pass) 'feléled', *ələηəz:ti* 'túlél (??)' alakok nincsenek dokumentálva a DEWO²¹-ban: DEWO 751 *ələηətə-* 'wiederleben (Ni), das Bewusstsein wiedererlangen, ins Leben zurückgerufen werden; *ələηət-* 'оживиться, wiederbeleben'. (KHA-69/comm3)

A nyelvészeti megjegyzések tehát további ismeretanyagot tesznek hozzá az önmagában is értékes szöveghez: egyrészt praktikus nyelvészeti háttérismeretek találhatóak köztük a szöveg jobb megértéséhez, didaktikai szempontok szerint elhelyezve. Másfelől a szakirodalomban korábban ismeretlen adatok (például szójelentések) is fellelhetők köztük.

5.2.2. Tárgyi magyarázatok

A magyar fordításhoz kapcsolt kommentárok legfontosabb funkciója tehát, hogy a szellemi vagy a tárgyi kultúra egyes részleteit megvilágítsák.

Ha a szöveg megértéséhez szükséges tudni, hogyan néz ki egy hanti sír, illetve mit jelent a „kisházás dolog”, a kutató ezt a jegyzetben részletesen kifejti (34–35):

- (34) A föld örökfagyott rétege miatt a sírokat ½ méternél mélyebbre nemigen lehetett ásni. Ezért a koporsót (régén átalakított csónak volt, újabban pedig deszkaláda) nem fedték be földdel, hanem kis, ház alakú gerendaépítményt emeltek föléje. Ezen ablakszerű nyílás volt hagyva, hogy az emlékünnepen a halottnak szóló ételt betehessék. (HU-36/comm71)

²¹ Schmidt Évánál a Steinitz-szótár (1966–1991) rövidítése DEWOS helyett DEWO volt.

- (35) *aj χῶτ* 'kis ház'. Hagymányosan a település szélén volt egy kis kunyhó, ahova a nők „tisztátalanságuk” idejére, ti. menstruáció és szülés idejére elvonultak. Az *aj χῶτ* 'kis ház' terminus jelentésátvitellel egyike lett a menstruációt kifejező eufemizmusoknak (pl. *aj χῶτα πῆττι* 'kis házba kerül' = 'menstruál', *aj χῶταῖ ἰμι* 'kis házas asszony' = 'havibajos asszony' stb.) – NB. újabban, különösen a nők, az árnyékszékét is *aj χῶτ*-nak nevezik. A „kis ház” intézménye tulajdonképpen a nők érdekeit védte, mikor fiziológiailag terhelt időszakokban felmentette őket minden munkától, a családi élet feszültségétől. A „kis házat” férfiember meg sem közelíthette, viszont bármelyik nő, akár „tisztátalanság” nélkül is, bármikor elvonulhatott oda. (HU-33/comm67)

Ha az adatközlő nem mondja ki, amire a gyűjtő kíváncsi volt, jegyzetként jelenhet meg ez az információ.

Az alábbi példában Schmidt Éva egy szólásra (fehér lóról sötét lóra száll) kérdez rá, és erre a beszélő az alábbi választ adja (36):

- (36) (*– És nem mondják először csónakba szálltukkor, hogy fehér lóra, sötét lóra kerültünk?*) – *Mondják: a régi öregeknek szokásuk mondaní. (– És hogy van ez?) – Most fehér lóról a sötét csónakra szálltunk mi. A télen fehér [=világos] ~ szánon, fehér rénökrökkel jártunk mi egész télen. És nyár lett, és csónakra szálltunk mi. Sötét csónakra.* (HU-39)

A gyűjtő nem találta kielégítőnek a hallottakat, ezért a szöveghez fűzött kommentárból derül ki a hiányolt információ, mint ahogy a magyarázat is: a Kazim-torkolat környékén jellemző lótartáshoz kapcsolódik a szólás (37):

- (37) A lótartó Kazim-torkolati osztjákoknál használatos e mondás az első vízre szálláskor: fehér ló = hó, sötét ló = víz. A rénszarvasos területről származó Moldanova szemlátomást nem ismeri az eredeti interpretációt. (HU-39/comm74)

Találunk olyan példát is, ahol Schmidt Éva finom iróniával igazította helyre Moldanova állítását (38):

- (38) A. A. Moldanova szerint a régi osztjákok tudtak a hal vitaminértékéről és előnyös összetételéről. Az agyműködést elősegítő foszfor hatásáról azonban lehet, hogy nem a hagyományokból értesült. (HU-40/comm75)

6. Összegzés

Írásunkban Schmidt Éva gyűjtési és feldolgozási módszertanát tekintettük át egy jelentős terjedelmű szöveg alapján. Témaválasztásunkat egyebek között az indokolta, hogy mindkettő megismerése hasznos a további munkálatok szempontjából.

A tárgyalt gyűjtés több szempontból is kiemelt jelentőségű.

- 1) Nagy terjedelmű, spontánbeszédnek minősülő, felső-kazimi szöveganyagról van szó.
- 2) Schmidt Éva tetemes mennyiségű, a nyelv összes szintjét érintő nyelvészeti információt kapcsolt hozzá.
- 3) E kommentárok között eddig dokumentálatlan nyelvi adatok is vannak.
- 4) A nyelvi jegyzetek nyelvvelsajátításhoz kiváló, didaktikai szempontból tudatosan megkomponált részei a feldolgozásnak.
- 5) A magyar fordításhoz etnográfiai kommentárok kapcsolódnak.

A bevezetőben megfogalmazott kérdésekre a következő válaszok adhatók.

(a) A Moldanova-szövegek esetében a kutató nem egy bizonyos műfajt választott gyűjtésre, hanem a hanti környezet és kultúra elemeinek bemutatására kérte interjúalanyát, ami változatos, sokféle műfajt tartalmazó, információban gazdag szöveganyagot eredményezett. Mivel a félig strukturált interjú viszonylagos szabadságot nyújt a beszélőnek, az interjúalany szinte kötetlenül mindent elmondhat, ami az adott témáról eszébe jut. A kérdező lehetőleg nyitott kérdéseket alkalmaz, a háttérben marad, kérdéseivel csak szükség esetén avatkozik bele a gondolatmenetbe. Mindez egybevégt az interjúkészítés ajánlásaival, akár a különféle nyelvészeti, akár szociológiai vagy zszurnalisztikai területen kialakult metodológia felől közelítjük meg.

(b) Nem tudjuk, Schmidt Éva mennyire tartotta eredményesnek ezt a módszert. A dokumentálás elméletét és gyakorlatát kidolgozó írása 10 évvel a tárgyalt gyűjtés után jelent meg, így a beljarszkiji évek minden tapasztalata beleépülhetett. A Moldanova-szövegek az interjúalany szabadsága mellett a célzott, és néhány esetben célt nem érő lekérdezés technikáját is illusztrálják. A későbbiekben azonban a hasonló célú (azaz a beszélő világképét és nyelvi repertoárját rögzíteni törekvő) terepmunkák vonatkozásában Schmidt Éva extenzív, a beszélő vagy interjúalany tudását a saját gondolatmenete, saját asszociációi szerint prezentáló, nagy mennyiségű szövegre irányuló, szótár alapú gyűjtés mellett tette le a voksot.

Amint a lekérdezés, úgy a feldolgozás módja sem esetleges. A kommentárok alkalmazása összhangban van dokumentációs alapelveivel, hogy az erede-

ti szövegeket változatlan formában kell archiválni, az esetleges javítandókat az eredeti szöveg érintetlenül hagyása mellett kell korrigálni és magyarázni.

Végezetül megállapítható, hogy noha írásunkban Schmidt Éva terepmódszerének összetevőit egyezni láttuk számos más tudományterület útmutatóinak javaslataival, a jelek szerint saját elméletét és gyakorlatát a kutató lényegében szakirodalmi tájékozódás nélkül, saját tapasztalataira és a hanti kultúra mélységes ismeretére hagyatkozva alakította ki.

Irodalom

- ATRAN, SCOTT 1999: Folk biology. In: Wilson, Robert – Keil, Frank (eds), *The MIT encyclopedia of the cognitive sciences*. MIT Press. 316–317.
- BOWERN, CLAIRE 2008: *Linguistic Fieldwork*. Palgrave – McMillan, New York.
- CHAMBERS, J. K. – TRUDGILL, PETER 2004: *Dialectology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- CHELLIAH, SHOBHANA L. – DE REUSE, WILLEM J. 2011: *Handbook of descriptive linguistic fieldwork*. Springer, Dordrecht – Heidelberg – London – New York.
- COMRIE, BERNARD – SMITH, NORVAL 1977: *Lingua descriptive studies: Questionnaire*. *Lingua* 42: 1–77.
- CSÁKVÁRI JUDIT – CS. FERENCZI SZILVIA – HORVÁTH FRUZZSINA 2017: *A hatékony segítő kommunikáció. Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság*, Budapest.
- GÉRING ZSUZSANNA – KIRÁLY GÁBOR – FÜZI BEATRIX 2019: *Kutatásmódszertani segédletek*. Budapesti Gazdasági Egyetem, Budapest. https://publikaciotar.uni-bge.hu/id/eprint/1621/1/Kutat%C3%A1sm%C3%B3dszertani%20seg%C3%A9gletek_egybe.pdf
- GÓSY MÁRIA 2009: *Pszicholingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- IVÁNYI ZSUZSANNA 2001: *A nyelvészeti konverzációelemzés*. *Magyar Nyelvőr* 2001: 74–93.
- IVÁNYI ZSUZSANNA 2009: *Interjú és nyelvészeti konverzációelemzés. A kommunikációs folyamat megteremtése. Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei. (Új sorozat 36. kötet.) Tanulmányok a médiatudományok köréből*. Eger. 49–55.
- KISS JENŐ 1995: *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- MANN, STEVE 2016: *The research interview. Reflective practice and reflexivity in research processes*. Palgrave MacMillan, Houndmills – Basingstoke – Hampshire UK – New York.
- MCCLATCHEY, WILL 2012: *Ethnobiology: basic methods for documenting biological knowledge represented in languages*. In: Thieberger, Nicholas (ed.), *Linguistic fieldwork*. Oxford University Press, Oxford.
- MUNKÁCSI BERNÁT – KÁLMÁN BÉLA 1986. *Wogulisches Wörterbuch*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- RUTTKAY-MIKLIÁN ESZTER 2011: Szinjai hanti értelmező szótár. Hanti módon: szinjai hanti nyelvészeti és néprajzi gyűjtemény. Multimédiás adatbázis a szerző szinjai hantik között végzett néprajzi-nyelvészeti terepmunkájának eredményeiből.
<http://hantisirn.nytud.hu/hu/bundle/szinjai-hanti-ertelmezo-szotar>
- RUTTKAY-MIKLIÁN ESZTER 2022: Beszámoló a Schmidt Éva Archívumról és megnyitásáról. Néprajzi Hírek 2022/3: 63–70.
- SCHMIDT ÉVA 2001 = Архетип „Архива”: размышления о новом типе учреждения и его актуальных проблемах. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 89: 267–280.
- SCHMIDT ET AL. 2001: Приложение: Проект создания центрального языкового фонда хантыйского и мансийского языков для диалектологических словарей (с Е. А. Немысовой и З. С. Рябчиковой). *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 89: 280–288.
- STEINITZ, WOLFGANG 1966–1991: *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*. Akademie Verlag, Berlin.
- SUNSTEIN, BONNIE S. (ed.) 2019: Art of the interview. *Journal of Folklore and Education* 2019/6.
- THOMAS, JACQUELINE M. C. 1992: Questionnaire 12: Ethnozoology. In: Bouqiaux, Luc – Thomas, Jacqueline M. C. (eds), *Studying and describing unwritten languages*. The Summer Institute of Linguistics. 521–556.
- TÓTH SZABOLCS TÖHÖTÖM 2011: Első leütés. Gyakorlati újságírás nem csak kezdőknek. Másfél Flekk Kiadó, Budapest.
- WACHA IMRE 1974: Az elhangzó beszéd. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 10: 203–216.

*

Éva Schmidt’s fieldwork methodology during the collection of the Upper-Kazym educational material

In 1991, Éva Schmidt recorded a considerable amount of prose material on a tape recorder from a 20-year-old Khanty girl. The texts represent the Upper Kazym subdialect. According to the agreement between the researcher and the speaker, the texts are intended for didactic purposes, i.e. they provide an introduction to the spoken Khanty language, as well as to many elements of everyday Khanty life, natural environment, beliefs, and tales. The audio recordings were transcribed, as well as translated into Hungarian by Éva Schmidt. The Khanty texts are accompanied by linguistic notes, which provide details of phonology, morphology, morphonology, syntax, and lexicology. In addition, they also draw attention to various manifestations of the influence of Russian. The commentaries accompanying the Hungarian trans-

lation provide mainly ethnographic information necessary for understanding, or supplementing what is heard.

This paper examines Éva Schmidt's interviewing technique used during this work. The original aim was to get the Khanty speaker to say whatever comes to mind about a given topic, without any influence or constraint. In doing so, especially at the beginning of the work, she interrupts her interviewee few times. Eva Schmidt's questions are usually so-called open questions (i.e. not yes/no questions), but, especially in the second half of the work, she also asked specific, targeted questions. In some cases, the fieldworker stayed little in the background and tried to get the desired information from the interviewer by asking repeated questions, with varying degrees of success.

Although Éva Schmidt later considered a different interviewing technique as optimal, her flexible interviewing technique is still remarkable in her fieldwork at the very beginning of the Beloyarsk mission. Since there is no evidence that she studied the methodology of fieldwork and interviewing techniques explicitly, we assume that her collection practices, which were in line with the recommendations of linguistic and dialect collections, sociological interviews, and interviews to collect folk knowledge and folk taxonomy, were developed intuitively on the basis of her own experience.

Keywords: Éva Schmidt, Khanty, fieldwork, interview, question types

ANDREA KACSKOVICS-REMÉNYI – MÁRIA SIPOS